

РЕЦЕНЗИИ

ДУХОЎНЫЯ СКАРБЫ ГЛЫБОЧЧЫНЫ ВАЧЫМА ГОМЕЛЬСКИХ ФАЛЬКЛАРЫСТАЎ

Глыбоччыны духоўнасці глыбіні: Народная духоўная культура Глыбоцкага раёна / аўт. кал.: В.С. Новак [і інш.]; пад агул. рэд. В.С. Новак. – Мінск: БЕЛТА, 2014. – 304 с. : іл.

Даследаванне традыцыйнай духоўнай спадчыны Беларусі застаецца адным з актуальных напрамкаў айчыннай фалькларыстыкі. У апошнія дзясяцігоддзі вялікае значэнне набывае вывучэнне лакальных варыянтаў традыцыйнай культуры, што дазваляе больш глыбока і ўсебакова ахарактарызаваць агульнаэтнічную традыцыю ў цэлым. У гэтым сэнсе сапраўднай падзеяй стала навукова-папулярнае даследаванне народнай культуры Глыбоччыны. Яно было ініцыявана раённымі ўладамі і прымеркавана да 600-годдзя горада Глыбокае, якое адзначалася ў 2014 г. Звяртае на сябе ўвагу прадстаўнічы навуковы калектыў аўтараў: дактары (А.М. Ненадавец, В.С. Новак, В.К. Шынкарэнка) і кандыдаты (С.А. Вяргеенка, А.А. Кастрыца, А.М. Палуян, А.Г. Алфёрава, М.М. Міхайлец) філалагічных і гістарычных навук.

Змест калектыўнай працы сцісла пазначаны ў анатацыі. “У выданні прадстаўлены экспедыцыйныя запісы фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў Глыбоцкага раёна з захаваннем асаблівасцяў мясцовай гаворкі. Ахарактарызаваны рэгіянальна-лакальныя асаблівасці фальклорных традыцый, ахарактарызавана Глыбоччына літаратурная. Асобна прадстаўлены матэрыялы, сабраныя краязнаўцам І.І. Волкавым”. Таксама паведамляецца пра фальклорна-этнаграфічную экспедыцыю выкладчыкаў і студэнтаў Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта, праведзеную ў 2011 г. на тэрыторыі Глыбоцкага р-на. Адзначым, што значную частку матэрыялаў склалі запісы народных звычаяў і традыцый, зробленыя супрацоўнікамі раённых устаноў культуры.

Аўтары і ўкладальнікі зборніка пастараліся падаць фальклорныя традыцыі Глыбоччыны ва ўсёй паўнаце яе жанравай разнастайнасці, што знайшло сваё адлюстраванне ў структуры выдання. Значнае месца займаюць фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы, прысвечаныя каляндарнай і сямейнай абраднасці (В.С. Новак), дзе народны дыкурс святочнай культуры даволі арганічна дапаўняецца песнным фальклорам. У прыватнасці, падрабязна разгледжана каляндная гульня моладзі “Жаніцьба Цярэшкі”, звычаі, традыцыі, сімвалічныя прадпісанні, суаднесеныя з Калядамі, Масленіцай, Вялікаднём, Тройцай, Купалем, Жайнкімі і Дажынкамі. Значная колькасць “цярэшак”, купальскіх і жніўных песень, зафіксаваных экспедыцыянерамі ў 2011 г., паказвае не толькі трываласць асобных фрагментаў фальклорнай традыцыі, але і характарызуе спецыфіку фальклорнага ландшафту Глыбоччыны ў агульнаэтнічным кантэксце.

З другога боку, запісы народнага календара глыбачан прадстаўлены ў зборніку вельмі непрапарцыйна, што можа ствараць скажонае ўяўленне пра мясцовыя традыцыі. Так, калі “Жаніцьба Цярэшкі” адлюстравана ў амаль сарака запісах (с. 13–21), то такім знакавым і важным у жыцці вяскоўца падзеям, як Радуніца і Змітраўскія Дзяды, адведзена толькі сем вельмі сціпрых нататак. Каштоўнасць некаторых запісаў вельмі ўмоўная: “У цэркву сходяць зранку. Увечары дзядоў памінаюць: і гарэлі вып’юць, і пагуляюць, і ўспомняць” (с. 63). Падобны прыныцп фіксацыі і падачы матэрыялу можа стварыць уражанне, што традыцыя ўшанавання продкаў на Глыбоччыне мае маргінальны характар, у параўнанні з калянднай гульні, што, натуральна, не адпавядае рэчаіснасці.

У выпадку з абрадам гукання вясны жаданае, хутчэй за ўсё, выдаецца за рэальнае. В.С. Новак пазначае: “Абрад гукання вясны на тэрыторыі Глыбоччыны, паводле ўспамінаў жыхароў, адбываўся або на “Аўдакею” (1 сакавіка), або на Саракі (9 сакавіка)” (с. 9). Але ніякіх палявых запісаў, якія б пацвердзілі бытаванне такога абраду на Глыбоччыне не прыводзіцца, і гэта цалкам зразумела: у адрозненне ад Гомельшчыны для Падзвіння гуканне вясны і адпаведныя песні характэрныя значна ў меншай ступені. Гэты “вяснянкі”, што апублікаваны ў выданні, адносяцца да “веснавых прымеркаваных”, але не да “загукальных” песень (с. 37). Асобныя ж узоры “вяснянак” выклікаюць моцнае сумненне адносна іх аўтэнтычнасці: “Па небу гром праехаўся / Канём вараненькім. / Разбіў замкі ледзяныя / Стралою залаценькай. / Паслаў вясну вясёлую / Будзіць прыроду, / Па вулачках-даліначках / Вадзіць карагоды. Шумяць лясны-даліначкі, / Вяселле спраўляюць” (с. 37). Паколькі прыведзены тэкст прадстаўлены Запрудскім Домам фальклору, не мае ніякай пашпартызацыі, хочацца пажадаць яго супрацоўнікам больш адказнай працы на ніве збірання фальклорнай творчасці. Укладальнікам зборніка таксама хочацца пажадаць быць больш уважлівымі, бо Аўдакею і Саракі праваслаўныя беларусы святкуюць не 1-га і 9-га, а 14-га і 22-га сакавіка. Магчыма, аўтары памылкова залічылі гэтыя дні да святаў каталікоў, але прадстаўнікоў гэтай канфесіі наогул не ўласцівае святкаванне Саракі ці прысвятка св. Аўдакеі.

Шчыра засмучае імкненне прафесійных даследчыкаў інтэрпрэтаваць у якасці фальклорнага твора любую песню толькі на той падставе, што яна была праспяваная вясковым чалавекам. У выніку, пад маркай “каляндарна-абрадавага” фальклору ў зборнік увайшлі царкоўныя спевы рускай традыцыі, якія нія-

кага дачынення да беларускай традыцыйнай культуры не маюць: “Ночь тиха над Палестиной, / Спит усталая земля, / Горы, рощи и долины / Скрыла всё ночная тьма. / В Вифлиеме утомленном / Уж погасли огоньки, / Только в поле отдаленном / Не уснули пастушки” (с. 27). Да валачобнага рэпертуару ўкладальнікі таксама залічылі нетрадыцыйны спеў: “Хрыстос васкрэс із мёртвых, / Смерцю смерць іх напраў, / Разрушыў узы ада / І жызьнь ім дараваў. / В палночны час із гроба / Спасіцель наші васкрэс / І вернасць, жызьнь і радасць, / І свет прынёс с небес” (с. 40). Падобныя ўзоры “народнай творчасці” выглядаюць абсалютна недарэчна побач з аўтэнтычнымі запісамі: “Ідзем, братцы, удоль вуліцы, / Хрыстос Васкрэс, Сын Божый! / Ідзем, зайдзем у хазяіскі двор, / Хрыстос Васкрэс, Сын Божый!” (с. 41).

Можна дапусціць, што пажылы чалавек можа блытаць пэўныя святы і песні да іх, але гэтая акалічнасць не здымае адказнасці з даследчыка, які дазваляе сабе змясціць велікодную песню (верагодна няслушна расшыфраваную) у раздзеле, прысвечаным Калядам: “На Каляды маладзёж збіралася да і старыкі хадзілі. І з песнямі. Вось адну песенку дзявоцкую помніла... У ляску на жоўтым пяску, / Хрыстос Васкрэс, і на Божа. / Звёздочка пала, цэркаўка стала, Хрыстос Васкрэс і на Божа...” (с. 26).

Ёсць непазбягальнасць у характарыстыцы каляндарных святаў. Калі Масленіцу як перадвеснае свята, што не мае фіксаванай даты, але пераважна прыходзіцца на люты-сакавік, хця б фармальна можна аднесці да зімовых абрадаў, як гэта зрабілі ўкладальнікі зборніка, то інфармацыя пра Грамніцы (2 лютага) ў раздзеле “Веснавья абрады” ды яшчэ пасля “Тукання вясны” (с. 36) уяўляе сабой “новае слова” ў навуковай інтэрпрэтацыі народнага календара.

У раздзеле “Традыцыі сямейнай абраднасці Глыбоччыны” даецца агульная характарыстыка рытуальнага сцэнарэя радзінаў, вяселля і пахавальнага абраду (В.С. Новак), якую суправаджае вялікая падборка фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, зафіксаваных на тэрыторыі раёна. Апісанне радзіннай абраднасці фактычна сфакусавана на хрэсьбінах, дзе акцэнтуюцца рытуальная роля кумоў і бабкі-павітухі. Разам з тым, сімвалічныя прадпісанні, якія датычыліся паводзінаў цяжарнай жанчыны і з’яўляліся неад’емнай часткай радзіннага рытуалу, перанесены ўкладальнікамі ў раздзел “Прыкметы і павер’і”. Найбольш каштоўныя і падрабязныя звесткі датычацца вясельнай абраднасці, што заканамерна, паколькі менавіта вяселле ў традыцыйным грамадстве з’яўлялася найбольш складаным у структурным плане і разгорнутым у часе рытуалам. У зборніку прыведзена і значная колькасць вясельных песень да ўсіх этапаў вяселля. Але пры гэтым сустракаюцца паўторы песенных тэкстаў (с. 78, 85).

Характарыстыка пахавальна-памінальных традыцый Глыбоччыны адлюстроўвае як агульнаэтнічныя, так і рэгіянальныя асаблівасці рытуальных дзеянняў і прадпісанняў. У прыватнасці, спецыфічным элементам, уласцівым Паўночна-Заходняй Віцебшчыне, з’яўляецца звычай вылучаць нябожчыку яго долю ў выглядзе курыцы ці пеўня (у залежнасці ад полу памерлага), якога абавязкова засякалі для памінальнай стравы: “Хоць яна і не патрэбна была на стол, але ж трэба засеч, тады будзе скаціна весціся добра” (с. 92). Пазначаны адрозненні і асаблівасці пахавальна-памінальнай абраднасці ў беларусаў праваслаўнага і каталіцкага веравызнання, а таксама рускіх старавераў.

Раздзел, прысвечаны замоўнай традыцыі Глыбоччыны, складаецца з дзвюх частак – тэарэтычнай, у якой робіцца спроба ахарактарызаваць феномен знахарства (С.А. Вяргеенка), і тэарэтычна-практычнай, у якой апублікаваны ўласна тэксты замоў. Нягледзячы на тое, што ў апошнія дзесяцігоддзі азначаная праблема вельмі актыўна і плённа даследуецца як айчыннымі, так і замежнымі спецыялістамі, С.А. Вяргеенка прапаноўвае сваё, надзвычай няпэўнае вызначэнне замовы: “Замова – гэта такі твор вуснай народнай творчасці, у якім абавязкова гучыць нейкае пажаданне, а замаўляльнік звяртаецца за дапамогай да іншых персанажаў” (с. 94). Паводле такога вызначэння, у катэгорыю замоў можна аднесці ладную долю зычэнняў (дай, Божа, старым вочы, а маладым розум!) альбо праклёнаў (каб даў Бог твае дзеці тваімі рэбрамі яблыкі абівалі!). Відавочна, што аўтарка не прымае да ўвагі сімвалічнай прагматыкі замовы, калі акцэнтую ўвагу на “прыгажосці замоўнага слова”, якое не мяркуе для носьбіта традыцыі ацэнак па шкале прыгожа – непрыгожа. Незразумелым з’яўляецца вызначэнне замоўнага жанру паводле С.А. Вяргеенка. Даследчыца піша, што гэта, – “акцыянальна-вербальна-рэальны комплекс”, дзе “звычайна суіснуюць рэальныя персанажы (чалавек, які выконвае замову) з міфалагічнымі” (с. 94).

Што датычыцца фактычнай часткі, то з адзінаццаці прыведзеных тэкстаў толькі пяць можна аднесці да аўтэнтычных замоў (ад бяссонніцы, сурокаў, галаўнога болю, запою, з пэўным дапушчэннем – на поспех у рыбалцы). Астатнія тэксты – стылізаваныя ў фальклорным стылі аўтарскія вершы (замова жаніху, нявесце, замова адшчапенцу), магічныя прыгаворы (на сон, на выган каровы) і народныя каментары ці ўспаміны пра дзейнасць знахараў (с. 98–99). Нязначная колькасць запісаў дазваляе С.А. Вяргеенка рабіць выснову аб тым, што “замоўны жанр не вельмі распаўсюджаны на Глыбоччыне” (с. 94). Гэтую заўвагу можна лічыць справядлівай толькі часткова, калі параўнаць актуальны стан замоўнай традыцыі Глыбоччыны з іншымі рэгіёнамі краіны (напрыклад, Палессем ці Падняпроўем), дзе гэты феномен захаваны значна лепш. З другога боку, фальклорна-этнаграфічныя экспедыцыі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, праведзеныя на тэрыторыі раёна ў 2000-х гг., не толькі паказалі, што дзейсныя знахаркі дагэтуль лекуюць глыбчан, але і зафіксавалі значны аб’ём матэрыялаў, прысвечаных знахарству рэгіёна. У

гэтым сэнсе здзіўляе, што ў зборніку не прыведзена ніводнага ўспаміну пра легендарнага знахара Далмана, які жыў на мяжы Пастаўскага і Глыбоцкага раёнаў і карыстаўся вялікім аўтарытэтам і надзвычайнай павагай у вясковага насельніцтва значнай часткі Віцебшчыны, а таксама памежных раёнаў Літвы і Латвіі. Такім чынам, адна экспедыцыя, праведзеная гомельскімі калегамі ў 2011 г., наўрад ці дае падставы для далёкасяжных высноў. Адзінкавая экспедыцыя можа толькі выявіць лакуны і накірункі для далейшых даследаванняў.

Даволі змястоўным з’яўляецца раздзел “Прыкметы і павер’і Глыбоцкага раёна (па матэрыялах фальклорнай экспедыцыі 2011 г.)”, у якім А.А. Кастрыца дае ўласную класіфікацыю гэтага надзвычай цікавага сегмента фальклорнай спадчыны. Даследчыца вылучае наступныя функцыянальна-семантычныя групы прыкмет і павер’яў: апатрапеічныя і лекава-прафілактычныя, прадудыравальныя, прадказальныя (інфармацыйныя). Яна таксама характарызуе функцыянальнасць прыкмет і павер’яў у абрадавым (рытуалы каляндарнага і сямейнага цыклу) і будзённым жыцці (с. 100–103). Пры гэтым аўтарка не дае вызначэнне ні прыкмеце, ні павер’ю, а ўстойліва выкарыстоўвае клішыраванае словазлучэнне “прыкметы і павер’і” ва ўсіх выпадках прапанаванай класіфікацыі, што ўспрымаецца як сінанімічнасць гэтых двух тэрмінаў. Інфармацыя, заключаная ў прыкмеце, прачытваецца на ўзроўні канстатацыі і жыццё чалавека непасрэдна не закранае: “*Мухі на шыбах акна ледзь поўзаюць – болей цяпла гэтай восенню не будзе*” (с. 107). Але семантыка павер’я ў большасці выпадкаў утрымлівае ў сабе кадаваны адказ на тое, якім чынам мусіць паводзіць сябе чалавек, каб дасягнуць меркаванага ці прадухіліць непажаданае ў сваім быцці, што можна акрэсліць формулай “трэба (не) рабіць так, каб (не) сталася гэтак”: “*Калі пажары, бярэменнай не нада хватацца за ліцо: астанеца пятно на целе*”, “*У калодзець мак-цякучку сыпалі, каб дождж ішоў*” (с. 105).

Неразмежаванасць прадмету даследавання выявілася ў апублікаваным корпусе палявых запісаў, якія ідуць пад агульнай назвай “Прыкметы і павер’і”. Пры гэтым у зборнік трапілі запісы, якія нельга аднесці ні да прыкмет, ні да павер’яў: “*Нельзя бярэменнай цяжкасці насіць*”, “*нельзя удивляться беременным женщинам*”, “*каб рабёнак спаў – мак давалі*”, “*на жніво каласы завянуць – на акно паставяць*” (с. 104–105). Дзе-нідзе павер’і даюцца ва ўсечаным выглядзе, калі сэнс прадпісання, абсалютна зразумелы носьбіту традыцыі, застаецца рэччу ў сабе, а задаць пытанне на ўдакладненне (Чаму? Навошта?) збіральнікі фальклору не парупіліся. “*Нельга было шыць цяжарнай дзяўчыне*”, “*На Юрье огурцы садылі*”, “*Бярэменным не нада катой штурхаць. Мышэй, жаб нямажна было ўбіваць*”, “*Цераз парог не нада ўжо здароўкацца і перадаваць штосьці*”, “*Як мужык дровы сячэ, так нельга, каб цяжарная хадзіла*”, “*Як устанеши, з левай нагі ніколі не ступай*” (с. 103–105).

Значную каштоўнасць як для спецыялістаў, так і для аматараў вуснапаэтычнай творчасці ўяўляе раздзел “Малыя фальклорныя жанры Глыбоцкага раёна”. Заслугоўвае ўвагі даволі падрабязная і прадметная характарыстыка загадак, прыказак і прымавак, якая даецца ва ўступнай частцы А.Г. Алфёравай. Даследчыца падкрэслівае, што малыя жанры даволі ўстойліва бытуюць на тэрыторыі раёна, але “найбольш папулярнымі застаюцца тэксты, што ўвасабляюць свет прыроды, раслін і жывёл, рэаліі традыцыйнага беларускага побыту, чалавека” (с. 110). Звернута ўвага і на “эратычныя загадкі”, якія служылі своеасаблівым фальклорным механізмам сацыялізацыі моладзі шлюбнага ўзросту і вылучаюцца сваёй дасціпнасцю і арыгінальнасцю: “*На дубовай дошчачцы / Дзед і баба топчацца. / Баба кажыць: “Дошыць”, / А дзед болей просіць.* (Хлеб у дзежцы)” (с. 111). Фальклорны змест гэтага раздзела дазваляе пагадзіцца з высновай даследчыцы аб тым, што “парэміялагічны фонд Глыбоцкага раёна вызначаецца сваёй разнастайнасцю, яскравай вобразнасцю метафар у загадках і ўменнем прыкмячаць жыццёвыя падзеі і рабіць адпаведныя высновы, што бачна ў прыказках” (с. 111).

Даволі сціслым атрымаўся блок “Народная міфалогія” (укладальнік Т. Каранькова), што тлумачыцца аб’ектыўнымі прычынамі – міфалагічныя ўяўленні і вобразы ў светапоглядзе сучасных вяскоўцаў захоўваюцца даволі рудыментарна. Разам з тым, прыведзеныя палявыя запісы пра дамавіка і русалак паказваюць значную ўстойлівасць шэрагу міфалагічных сюжэтаў, характэрных для традыцыйнай культуры беларусаў Падзвіння. Пры гэтым адносна невялікая колькасць тэкстаў, прысвечаных міфалагічным персанажам, не дае падставы ўкладальніку пашыраць тэматычны раздзел запісамі, што не маюць да міфалогіі ў яе класічным разуменні ніякага дачынення: рэлігійна-этычныя пастулаты (“*У пост спяваць нельзя. Абманываць людзей нельзя. Красці – грэх. Убіваць – гэта бальшы грэх, не праішчаецца*”, с. 124), народныя трактоўкі Бібліі, апаведы пра сны, успамін пра лекаванне ў знахаркі і іншае. У той жа час, два караценькія запісы пра чараўнікоў і ведзьмаў абсалютна не адлюстроўваюць пашыранасць гэтай тэмы ў фальклорным ландшафце Глыбоччыны.

Раздзел “Пазаабрадавая паэзія” ўключае шмат сацыяльна-бытавых, лірычных (любоўных) песень і народных рамансаў (“Катаржанін”, “Матрасёнак” і інш.). Доўгі час пазаабрадавай песеннай лірыцы не надавалася належнай увагі з боку фалькларыстаў, хаця гэтыя творы не толькі надзвычай папулярныя ў вяскоўцаў сталага веку, але і ў пэўнай ступені адлюстроўваюць маральна-этычныя каштоўнасці пасляваеннай беларускай вёскі.

Абсалютна беспадстаўна ў раззеле “Пазаабрадавая паэзія” змешчаны класічныя ўзоры каляндарна-абрадавай песні: пятроўская (“Пятрова ночка маленька”, с. 134), жніўныя (“На бару жыта жала”, с. 127; “А сонейка за бор, за бор, а пусці, барын, дамоў, дамоў”, с. 135; “Бадай пану ў двары страшна”, с. 136), талочныя (“А значыць наш бацюшка далёка жывець” і “Столікі мае цясовенькія”, с. 128), ярынная (“А ў гародзе ярыца”, с. 129), восеньская (“Асенняя ночка, з кім я буду начуваць”, с. 133). Не хочацца думаць, што гомельскія фалькларысты не валодаюць належнай кампетэнцыяй адносна спецыфікі каляндарна-абрадавай паэзіі Падзвіння, а восеньскія песні безумоўна складаюць адметнасць рэгіянальнай традыцыі. Адзначым, што гэту памылку не заўважылі рэцэнзенты выдання.

Парушаюць логіку зборніка, прысвечанага народнай культуры Глыбоччыны, абсалютна не асіміляваныя мясцовай гутарковай традыцыяй рускія песні. Напрыклад, народны раманс: “Среди ночи во тьме глубокой / Перед священною луной / С прекрасной девушкой-блондинкой / Процался мальчик молодой” (с. 132). Наўрад ці падобныя творы стасуюцца з ідэяй выдання, адлюстраванай у яго назве: “Глыбоччыны духоўнасці глыбіні”.

Самую вялікую крытыку выклікае раззел няказкавай прозы, у якім сярод амаль пяцідзясяці тэкстаў мы заўважылі толькі тры (!) аўтэнтычныя запісы. Гэта караценькія наратывы пра паходжанне вёсак Валодзькава, Восава, Сукліна: “Назва вёскі Валодзькава пайшла ад фаміліі пана Валодзька, які быў там земляробам” (с. 153). Усе астатнія тэксты, прадстаўленыя пераважна супрацоўнікамі ўстаноў культуры, уяўляюць сабой літаратурныя пераклады мясцовых паданняў ці непрыхаваную аўтарскую творчасць. Тут асабліва вылучаецца жыхар в. Залесе Шарыпкін Л.Р., 1967 г.н.: “Не драмаў і ваўкалак: ён узняў густыя туманы, распаўсюдзіў смурод і гнюс. Пачвару-ваўкалаку ўдалося заманіць да сябе трох воінаў-крывічоў і ўчыніць над імі здзек, высмактаць з яшчэ жывых кроў, пакаштаваць юнацкага цела” (Пагібель ваўкалака, с. 146); “Асабліва не мог перанесці ўсе здзекі і крыводы Лявон-Асілак, малады, дужы, белы з твару дзядзька. У яго была нарочная – прыгажуня Ганулька. Яны вельмі моцна кахалі адзін аднаго і збіраліся пажаніцца. Але хаты сабе так і не маглі пабудаваць, таму што былі беднякі з беднякоў. І вось ноччу на Купалле, пасля абрадавых танцаў на ўзгорку, яны абое ўзняліся на лесвіцы на гару да Перуна ў яго храм. Упалі перад алтаром з вечным агнём і пачалі прасіць Перуна і Ладу, каб яны вярнулі на зямлю ранейшае жыццё” (Легенда аб Сароках і гарадзішчы, с. 151).

Амаль прафесійная дасведчанасць старажылаў у пытаннях антрапагенэзу, сацыяльнай і этнічнай гісторыі краю не можа не ўраджаць: “Было гэта даўным-даўно. Жылі людзі вялікімі сем’ямі – плямёнамі. Разам здабывалі ежу, разам сустракалі гора і радасць. Але і тады знаходзіліся прагныя людзі, якім не жылося спакойна. Яны заваёўвалі чужыя землі, бацацелі на людскіх слязах і крыві. Сярод блакітных азёраў і густых лясоў тулілася асаблівае паселішча. Размяшчалася яно на граніцах двух вялікіх плямёнаў – балтаў і крывічоў. І людзі тут жылі асабліва: высокія, стройныя, з блакітнымі, як высокае неба, вачамі і залацістымі валасамі”, – апавядае жыхарка в. Празарокі Ярмаш Ф.І., 1923 г.н. (с. 148).

Апрача перакладаў і літаратурных твораў сустракаецца і яскравы плагіят. Напрыклад, легенда «Асілкі» (с. 148), слова ў слова спісаная са зборніка А.К. Сержпутоўскага. Прывядзем фрагменты для параўнання:

“Гэта цяпер людзі здрабнелі, а раней яны былі такія велізарныя, што ледзь не раўняліся з лесам. Толькі кажучь, што яны не ведалі, куды падзець сваю сілу. Гэта яны напракавалі рэкі, панасыпалі горы да параскідалі ўсюды па свеце велізарнае каменне, якое і цяпер трапляецца дзе-нідзе на полі ці ў лесе” (с. 148)

“Гэта цяпер людзі здрабнелі, - даўней яны былі такія велізарныя, што чуць-чуць не раўняліся з лесам... Толькі кажучь, што яны не ведалі, куды дзець сваю сілу. Гэта яны напроквалі рэкі, панасыпалі горкі да параскідалі ўсюды па свету вялізнае каменне, якое і цяпер трапляецца дзе-недзе на полі ці ў лесе” [1, с. 287]. Як кажучь, каментары тут залішнія, застаюцца толькі пытанні да ўкладальнікаў і рэцэнзентаў зборніка.

Літаратурную эстафету на ніве творчага асэнсавання глыбоцкіх паданняў працягвае ў зборніку доктар філалагічных навук А.М. Ненадавец, які прапаноўвае глыбачанам “прачытаць апрацаваныя мною легенды пра паходжанне некаторых населеных пунктаў Глыбоччыны” (с. 160). У гэтым выпадку хацелася б выказаць просьбу да паважанага прафесара, каб ён дазволіў азнаёміцца з арыгінальнымі, аўтэнтычнымі запісамі. Сціслы сюжэт, прыведзены ў гэтым жа зборніку (“Восава – калісьці прызджаў да нас пан, і яго пакусалі осы. Адсюль мабыць і назва маея вёскі”, с. 153), А.М. Ненадавец трансфармуе ў апавяданне на дзве старонкі (с. 161–162). Яркая вобразнасць, метафарычнасць, непрадказальнасць сюжэтай лініі ў апавяданнях А.М. Ненадаўца заслугоўваюць публікацыі ў спецыяльным раззеле “Глыбоччына літаратурная”, які, нажаль, у гэтым зборніку не прадугледжаны. Падагульняючы, заўважым, што падобныя літаратурныя інтэрпрэтацыі мелі б хоць нейкае апраўданне ў сітуацыі поўнай адсутнасці твораў няказкавай народнай прозы на тэрыторыі раёна. Але гэта зусім не так. Дзясяткі адметных паданняў, былічак і вусных гісторый былі запісаныя ў апошнія гады на Глыбоччыне этнографамі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта [2, с. 363].

Несумненным упрыгожаннем выдання стала публікацыя фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў з Глыбоччыны, якія знаходзяцца ў фальклорнай калекцыі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы Нацыянальнай акадэміі навук (с. 168–180), сістэматызацыю і апрацоўку якіх зрабіў М.М. Міхайлец. Унікальнасць прадстаўленых запісаў, зробленых супрацоўнікамі АН БССР у 1950–1960-х гг., заключаецца ў тым, што талочныя, купальскія, жніўныя, хрэсьбіныя песні выконваліся жанчынамі 1880–1900 г.н., якія захавалі эталонныя ўзоры фальклорнай традыцыі Глыбоччыны. Некаторыя з песен у жывым бытванні ўжо немагчыма запісаць, што яшчэ раз падкрэслівае значнасць і знакавасць апублікаваных матэрыялаў.

Заслугоўвае ўвагі апісанне каля трыццаці народных гульняў, якое даў Глыбоцкі раённы арганізацыйна-метадычны цэнтр (с. 180–184). Гульня як вельмі старажытная форма сімвалічных паводзінаў чалавека выконвала надзвычай важныя функцыі ў рамках традыцыйнага грамадства. Падзел гульняў на дзіцячыя, падлеткавыя і маладзёжныя адлюстроўвае не толькі іх форму і змест, але і прыступкі сацыялізацыі, якія ў гульнівай форме праходзіў чалавек.

Асобнае месца ў зборніку займае рукапісная спадчына апантанага патрыёта і краязнаўцы Глыбоччыны Івана Іванавіча Волкава, які доўгі час працаваў настаўнікам у школе в. Псуя і рупліва занатоўваў фальклорнае багацце гэтага краю. Адметнасць і каларыт мясцовага дыялекту беларускай мовы ўвасобіліся ў калекцыі прыказак і прымавак, а таксама ў краёвым слоўнічку, якія склаў І.І. Волкаў. Уражвае сапраўдная спеўнасць, сакавітасць шматлікіх словаў, якія паказваюць непаўторнасць глыбоцкай гаворкі і служачы папрокам тым, хто вычысчае гэтыя дыяманты, пераабляючы жывыя фальклорныя творы ў літаратурны эрзац. *Барлёчы* (чаравікі са шнуроўкай), *блізніць* (мроіць), *бранзаваць* (вымаўляць за благі ўчынак), *вірлач* (акунь), *выталёнка* (вопратка, пашытая ў талію), *вягела* (мянтуз), *ёхацца* (выгінаць цела, крыўляцца), *жыгалаўка* (непаседа), *красоўнік* (красавік), *кубарам-бубарам* (покатам, імкліва), *луміна* (лясная паляна, багатая на ягады), *пампуць* (тоўсты, нязграбны чалавек) і іншае (с. 190–195). Спіс можна працягваць, але і прыведзеныя прыклады паказваюць характэрнае жывой гутарковай мовы глыбачан.

Вялікая колькасць песень каляндарнага (велікодныя, купальскія, жніўныя) і сямейнага (хрэсьбіныя, вясельныя) абрадавых цыклаў запісана І.І. Волкавым у ваколіцах Псуі (с. 204–210). Рускую песенную лірыку, якая пашырылася ў паваенны час, зборальнік даў у асобным блоку пад назвай “Песні на рускай мове, што спяваюць у нашым краі” (с. 211–214). Гэтым ён пазбег блытаніны, што ўзнікла ў раздзеле “Пазаабрадавая паэзія” дадзенага выдання. Апрача дыялектнага слоўніка, збора прыказак, прымавак і песеннага фальклору, праца краязнаўцы змяшчае шэраг апрацаваных легенд і паданняў, слоўнік тапанімікі і мікратапанімікі, агляд прыкмет і павер’яў, народных забаў і гульняў, а таксама вялікую калекцыю традыцыйных кулінарных рэцэптаў (больш за пяцьдзсят) Глыбоччыны з падрабязнымі тлумачэннямі і каментарамі.

Безумоўна, руплівая праца І.І. Волкава заслугоўвае, каб таго яго рукапіс быў выдадзеным асобным, без скарачэнняў, выданнем, эпіграфам да якога малі б стаць словы краязнаўцы, звернутыя да землякоў: “Хачу звярнуцца да настаўнікаў беларускай мовы, вучняў школ раёна, да ўсіх, хто даражыць родным словам: збірайце, запісвайце прымаўкі, трапныя выразы, народныя песні, паданні, легенды, звычай. Гэта нашы карані. Без каранёў не можа расці, развівацца і квітнець дрэва жыцця”.

Кулінарную тэму працягвае А.М. Палуян, якая змястоўна апісвае традыцыі народнай кухні в. Празарокі і ваколіцаў (с. 294–299). Можа падацца, што кулінарныя традыцыі не маюць дачынення да духоўных аспектаў народнай культуры. Аднак, па-першае, у традыцыйным і посттрадыцыйным грамадстве матэрыяльнае і духоўнае надзвычай цесна пераплецена ў цэльным палатне культуры (напрыклад, без рытуальных страваў немагчыма ўявіць сабе ні каляндарныя, ні сямейныя абрады). Па-другое, менавіта сакрэты традыцыйнай кухні прадметна ўвасабляюць сабой спецыфіку кожнага з рэгіёнаў Беларусі, што прыцягвае да іх увагу не толькі з боку турыстаў, але і сучаснага беларускага грамадства ў цэлым.

Падрабязнае азнаямленне з кнігай «Глыбоччыны духоўнасці глыбіні» пакінула неадназначнае ўражанне. З аднаго боку, выданне безумоўна стала падзеяй у культурным жыцці раёна, бо ўпершыню была рэалізавана спроба комплексна і ўсебакова ахарактарызаваць адметнасць і непаўторнасць традыцыйнай духоўнай культуры Глыбоччыны. Нельга не адзначыць высокі паліграфічны ўзровень выдання і шматлікія фотаздымкі глыбачан, якія шчыра дзяліліся духоўнымі скарбамі свайго краю і без якіх сама кніга была б немагчымай. Хочацца спадзявацца, што зборнік стане сапраўдным падарункам кожнаму з іх.

Але цяжка не заўважыць, што каштоўныя фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы чаргуюцца з тэкстамі сумніўнай навуковай якасці, літаратурнымі стылізацыямі, аўтарскімі творами, а часам – і выдавочным плагіатам. Сцвярджае аўтараў аб тым, што “адметнасцю рэгіёна з’яўляецца невялікая колькасць звестак па малых фальклорных жанрах, замовах, прыкметах і павер’ях, народнай міфалогіі” (с. 300) сведчыць толькі пра недастатковы ўзровень і маштаб праведзенага даследавання. Паказальна, што гомельскія экспедыцыянеры нават не наведлі абсалютна ўнікальныя аб’екты сакральнай геаграфіі раёна – крыніцы св. Яна ў Чарневічах і Бабруйшчыне, Чортаў камень каля вёскі Вялец. Там бы яны мелі цудоўную магчымасць запісаць шыкоўныя легенды і паданні.

Адказнасць за блытаніну з фальклорнымі жанрамі, невыразнае разуменне прадмета даследавання і рэгіянальнай спецыфікі Падзвіння, адсутнасць належных каментараяў, шматлікія паўторы – усё гэта цалкам ляжыць на аўтарскім калектыве і рэцэнзентах. Навукова-папулярны характар выдання не азначае, што дыпламаваныя спецыялісты могуць дапускаць падобны непрафесіяналізм з разлікам на тое, што людзі ў раёне не разбяруцца, а будуць радыя самому факту выхаду кнігі і звонкім рэгаліям укладальнікаў на яе тытульнай старонцы.

ЛІТАРАТУРА

1. Сержпутоўскі, А.К. Прымхі і забавоны беларусаў-палешукоў / А.К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
2. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Вып. 2 : Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. – Ч. 2. – 368 с.

*У.А. Лобач, кандыдат гістарычных навук
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*